

ALEKSANDER TOBIS

POSZUKIWANIE ALTERNATYW DLA KARY POZBAWIENIA WOLNOŚCI — UJĘCIA PRAWNOPORÓWNAWCZE;

I. UWAGI OGÓLNE, PRÓBY ORGANIZACYJNE, POCZYNIANIA NAUKOWE

Poszukiwanie nowych, skuteczniejszych środków — instrumentów przeciwprzestępczych — trwa od dawna i jeśli próbujemy zastanowić się, jaki jest stan tej działalności w chwili obecnej, to powinna nam towarzyszyć świadomość, że jest to kolejny etap rozwoju, odzwierciedlający możliwości ekonomiczne, organizacyjno-społeczne i polityczne kraju, w którym dany system prawa powstał. Z drugiej strony jest to etap, stanowiący odbicie poziomu humanizacji życia, rozwoju poglądów i ocen moralnych, stanu nauk filozoficznych i innych elementów zaliczanych zwykle do sfery nadbudowy.

Trudno ustalić początek, od kiedy znana jest różnym systemom prawa kara pozbawienia wolności. W starożytności i czasach późniejszych karę tę często stosowano dla bieżących, utylitarnych potrzeb. Jednak dopiero wiek XVIII przynosi ukształtowanie tej kary, jako środka w pełni celowego, mającego realizować w polityce karnej określone założenia, z którego to środka trzeba zaznaczyć, wiązano wielkie nadzieje. Rzeczywistość okazała się daleka od oczekiwań. Dziś, na fali krytyki, mówi się nawet o kryzysie całej polityki karnej¹. Nie podzielałbym jednak tak daleko idącego pesymizmu. Wiele wysiłków i starań o znalezienie środków oddziaływań, w zakresie ograniczania zasięgu kary pozbawienia wolności, w tym także karnych, wieńczonych jest powodzeniem.

W historycznym rozwoju reakcji za pomocą sankcji na popełnione przestępstwo kara pozbawienia wolności stała się alternatywą dla sankcji wcześniejszych, tj. kar na ciele i życiu. Najstarsze alternatywy kary pozbawienia wolności z kolei, to kary majątkowe. Dalej idą warunkowe zawieszenia kary, warunkowe zwolnienia z zakładów karnych, związa-

¹ O przykładach nieskuteczności kary i związanego z tym wzrostu przestępczości w różnych krajach pisze: H. H. Jescheck, *Die Krise der Kriminalpolitik*, Zeitschrift für die Gesamte Strafrechtswissenschaft 1979 nr 4, s.1037 i n.

ne z nimi środki nadzoru i opieki oraz szereg innych, bardziej współczesnych.

Poszukiwania alternatyw dla kary pozbawienia wolności w sposób bardziej zorganizowany notujemy od ponad 20 lat na forum Europejskiego Komitetu Problemów Przemocności, organu Rady Europy w Strasburgu². W 1961 r. powołany został, pod przewodnictwem znanego włoskiego uczonego M. Garofalo, podkomitet mający za zadanie zbadanie zagadnienia wyroków skazujących z zawieszeniem, środków probacyjnych i innych alternatyw dla skazań na umieszczenie w więzieniu. Wyniki działań podkomitetu wykorzystane zostały w rezolucji 65 (1) zalecającej stosowanie wyroków zawieszających karę, trybu środków probacyjnych lub innych nie pozbawiających wolności w stosunku do osób, „które przestępstwo popełniły po raz pierwszy i których przestępstwo nie jest zbyt ciężkie”. Środki warunkowe należałoby stosować „w świetle okoliczności danego przypadku, popełnionego czynu i osobowości przestępcy, włączając w to niebezpieczeństwo, jakie może on stanowić dla społeczeństwa i prawdopodobieństwo poprawy swego postępowania”.

W roku 1965 powołano pod przewodnictwem przedstawicielki Anglii, pani P. Morris, grupę naukowców, która zajęła się rozważeniem problemów wymagających szczegółowego zbadania, zwłaszcza w zakresie praktycznej organizacji nadzoru i opieki postpenitencjarnej dla osób warunkowo Skazanych lub warunkowo zwolnionych.

Powołany następnie podkomitet, pod przewodnictwem Duńczyka N. Nordskov-Nielsen, po zbadaniu praktyki krajów członkowskich, zgodnie z sugestią naukowców, przedstawił swoje ustalenia, które znalazły odbicie w zaleceniu 70 (1), przyjętym przez *Komitet Ministrów Rady Europy*. Główne konkluzje podkomitetu były następujące: 1) środki warunkowe winny być wprowadzone i rozwijane legislacyjnie, a praktyka ich stosowania ulepszana, 2) powinny być wyeliminowane wszelkie restrykcje w zakresie stosowania środków dotyczących jakichkolwiek kategorii sprawców lub przestępstw (należy prowadzić badania osobowości i przeszłości przestępcy, nie ingerując jednak zbyt daleko w sferę ich życia prywatnego), 3) opieką postpenitencjarną winni być objęci zwolnieni z więzień zarówno warunkowo, jak i bezwarunkowo, 4) osoby zajmujące się nadzorem skazanych winny mieć odpowiednie kwalifikacje zawodowe, 5) należy popierać badania nad zagadnieniem selekcji przestępców nadających się do zastosowania środków probacyjnych i dotyczących służb probacyjnych.

Komitet Problemów Przemocności zajął się również innymi środkami alternatywnymi, które mogłyby zastępować karę pozbawienia wolności. Zwrócono uwagę na dolegliwości typu majątkowego i moralnego.

² Por. *Council of Europe activities in the field of crime problems 1956-1976, European Committee on Crime Problems, Strasbourg 1977*, s. 52 i n.

Odpowiedni podkomitet, pod przewodnictwem przedstawiciela Holandii W. Breukelaara, podjął zadanie przeanalizowania problemu. Ustalono następnie potrzebę doskonalenia systemu kar pieniężnych, i dostosowywania ich wymiaru do możliwości wywiązania się z nich przez przestępców, przestrzegania zasady kompensacji szkód osobom pokrzywdzonym przestępstwem. Zalecono rozważenie wprowadzenia nowych środków karnych, takich jak odroczenie wydania wyroku, prace na cele społeczne, półwolność (semi-detention). Wnioski przyjęte zostały następnie w rezolucji 76 (10) Komitetu Ministrów Rady Europy. Problemy te były przedmiotem dyskusji na konferencji ministrów sprawiedliwości w roku 1972 i ponownie w roku 1976.

Równie wiele uwagi poświęcają tej problematyce państwa socjalistyczne. W dniach 22 - 23 IX 1981 r. odbyło się w Berlinie prawno-porównawcze seminarium przedstawicieli ministerstw sprawiedliwości państw socjalistycznych poświęcone tematyce kar bez pozbawienia wolności. Przedmiotem obrad, referatów i dyskusji były m.in. rola kar bez pozbawienia wolności w systemie kar, aktualne zmiany i uzupełnienia ustawodawstwa w tym względzie, rozwój i udział tych kar w orzecznictwie sądowym, główne tendencje w teorii i praktyce odnoszące się do stosowania tych kar w przyszłości, doświadczenia w organizacji ich wykonania³.

II. PRÓBY UZASADNIENIA CELOWOŚCI WPROWADZENIA DO SYSTEMÓW PRAWNYCH ŚRODKÓW ALTERNATYWNYCH, W STOSUNKU DO KARY POZBAWIENIA WOLNOŚCI

Poszukiwanie innych niż pozbawienie wolności środków, służących *jednocześnie jako sposób reagowania* państwa na zjawisko przestępstwa, wynika zarówno z przyczyn ogólnych, jak i bardziej konkretnych, zwróconych ku praktycznym sposobom zwalczania przestępczości oraz kalkulacji opłacalności przedsięwzięcia określonych środków. Do ogólniejszych przyczyn zaliczyć należy, z perspektywy historycznej, dokonujące się w świecie przemiany społeczno-polityczne, m.in. powstanie państw o ustroju socjalistycznym. Prawo tych państw cechuje się dążeniem do rozszerzenia zakresu środków karnych poza tradycyjne rodzaje kar. Przywiązuje się duże znaczenie do funkcji wychowawczej prawa karnego, znajdującej pełniejsze możliwości realizacji w społeczeństwie pozbawionym przeciwieństw klasowych. Tworzą się warunki oddziaływania reedukacyjnego bez pozbawienia wolności, w miarę wzrostu kultury

³ G. Teichler, *Rechtsvergleichendes Seminar der Justizministerien sozialistischer Staaten zum Thema „Strafen ohne Freiheitsentzug“*, Neue Justiz 1981, nr 11, s. 512-513.

i socjalistycznej świadomości społecznej⁴. Do ogólniejszych przyczyn należałoby zaliczyć także naturalny proces dążenia każdego państwa do ulepszenia systemu prawnego, poszukiwania coraz skuteczniejszych rozwiązań, które pozwoliłyby jeśli nie eliminować, to przynajmniej ograniczać przestępczość.

Wieloletnie doświadczenia z karą pozbawienia wolności, obserwacje jej funkcjonowania w różnych państwach doprowadziły z biegiem czasu do zwrócenia uwagi na wiele niekorzystnych zjawisk towarzyszących stosowaniu tej kary. Z doświadczeń tych narodziły się bardziej pogłębione przyczyny, z powodu których wysuwanie propozycji zastępowania pozbawienia wolności innymi środkami karnymi (i poza karnymi) stało się w latach siedemdziesiątych i na początku osiemdziesiątych niemal programowe dla wielu przedstawicieli nauki i praktyki.

Jeden z kierunków argumentacji wiąże się z przyczynami ekonomicznymi. Utrzymywanie zakładów karnych okazuje się bardzo kosztowne. W Republice Federalnej Niemiec oblicza się, że stworzenie jednego nowego miejsca w zakładzie karnym wymaga nakładu 100 tysięcy marek⁵. W Szwecji, w roku 1980 koszt dziennego utrzymania skazanego obliczono na 511 koron. Podkreśla się przy tym, że należy brać pod uwagę nie tylko bezpośrednie wydatki w ramach wykonywania kary, które są zresztą tym większe, im bardziej humanistycznie miałyby ono być ukształtowane, ale także trudne do przewidzenia dalsze koszty związane ze środkami stosowanymi po wyjściu skazanego na wolność⁶. Argumentów natury finansowej samych w sobie nie uważa się jednak za przekonujące. Podstawowe znaczenie posiada utracona wiara w skuteczność stosowania kary więzienia⁷.

Umieszczenie w więzieniu prowadzi często do frustracji i degradacji psychicznej, które wręcz przyspieszają i potęgują kryminalne kariery. Przysparza ono szkód społecznych i moralnych. Nie docenia się w projektach poprawy funkcjonowania zakładów karnych, że przestępstwo bywa często wynikiem czynników patologii społecznej, postępującej dezintegracji społecznej, pod którą należy rozumieć nie tylko takie zjawiska, jak bezrobocie, bezdomność, niedomaganie nieformalnej kontroli społecznej w rodzinach, szkole, w grupach zawodowych i w odniesieniu do spędzania wolnego czasu, ale także zerwane więzi społeczne, konflikt wartości lub brak zgodności zapatrywań co do hierarchii wartości wewnątrz społeczeństwa⁸.

⁴ I. Andrejew, *Zarys prawa karnego państw socjalistycznych*, Warszawa 1975, s. 146.

⁵ H. Isola, *Alternativen zum Strafvollzug*, Recht und Politik 1978, nr 1, s. 35.

⁶ K. Gornils, *Die Freiheitsstrafe und ihre Surrogate im schwedischen Recht*, Juristische Rundschau 1981, nr 8, s. 313.

⁷ Ibidem.

⁸ H. J. Schneider, *Behandlung in Freiheit. Alternativen zum Freiheitsentzug*

Zarzuca się współczesnym systemom wykonywania kary brak zdolności do pełnego działania według przyjętych założeń. Brakuje możliwości zapewnienia więźniom pracy, kontynuacji kształcenia i odpowiedniego postępowania terapeutycznego. Wynika to nie tylko z ekonomicznych przesłanek. Działają tu także hamulce o charakterze psychologicznym i politycznym, które odbijają społeczne racje obrony przed przestępczością i dlatego domagają się priorytetu elementów ochronnych w sposobach wykonywania kary pozbawienia wolności. Więzienie produkuje klasę ludzi wyobcowanych i stygmatyzowanych. Zamiast resocjalizacji utrudnia to społeczną integrację skazanych. Są oni przez to bardziej spychani na społeczny margines⁹.

Niektórzy autorzy wskazują na wady nie tyle kary pozbawienia wolności jako całości, ile kwestionują celowość posługiwania się nią w zakresie krótszych terminów. Odpowiedni program postępowania resocjalizacyjnego może dać tylko wtedy pożyteczne efekty, jeśli jest dostosowany do osobowości i indywidualnych potrzeb skazanego. Poznanie osobowości wymaga jednakże badań i obserwacji, które zajmują większą część czasu trwania kary. Następnie, jeśli się te potrzeby ustali, powstaje problem sensownego postępowania resocjalizującego, które jak — każde oddziaływanie wychowawcze — wymaga pewnego minimum czasu. Nie ma więc krótkoterminowa kara pozbawienia wolności wpływu wychowawczego, ale posiada wszystkie ogólne wady pozbawienia wolności. Nosi w sobie niebezpieczeństwo „kryminalnego zakażenia”, zerwania stosunków rodzinnych i społecznych, trudności ponownego włączenia do wspólnoty środowiskowej, utraty miejsca pracy itd.¹⁰

Istnieje pewna grupa argumentów, która powstała nie z bezpośredniej krytyki kary pozbawienia wolności, lecz oparta jest na realiach współczesnego życia.

Pragmatyczne podejście w rozwijaniu i urzeczywistnianiu środków alternatywnych dla kary pozbawienia wolności reprezentują pracownicy służb więziennych, którzy borykają się z problemem przeludnienia zakładów karnych, jak również sprostać muszą wszystkim skutkom finansowym, osobowym, budowlanym. Życiowy, materialny interes mają w tym także sami skazani, jak i ich rodziny. Skazanie na karę pozbawienia wolności wkracza bowiem znacząco w ich warunki egzystencji. Względy humanistyczne i humanitarne podnoszone są przez te grupy osób, które na codzień mają do czynienia z problemami resocjalizacji,

in *Strafanstalten*, w: *Alternativen zu kurzen Freiheitsstrafen*, P. Abersold (u. a.) Diessenhofen Schw. 1979, S. 53 - 54.

⁹ H. Müller - Dietz, *Alternativen zur Freiheitsstrafe — Aufwand und Ertrag?*, Sanktion und Hilfe 1981, nr 16, s. 52 - 53.

¹⁰ IG. Teufel, *Reformen zur Ersetzung der kurzen Freiheitsstrafe in Frankreich*, Freiburg 1978, s. 44.

zawodowo lub naukowo zajmują się tymi sprawami. Kryminolodzy powołują się także na badania dotyczące efektywności tych środków. Motywuje się wreszcie potrzebę funkcjonowania środków alternatywnych z pozycji krytyki społecznej, widzącej w systemie kary pozbawienia wolności integralną część kontroli i aparatu ucisku¹¹.

Istnieje więc cała gama uzasadnień i motywacji problemu środków alternatywnych w stosunku do kary pozbawienia wolności. Prowadzą one w rezultacie do realizacji zgłaszanych postulatów w mniejszym lub większym zakresie. W poszczególnych państwach przyjmuje się rozwiązania prawne, które odpowiadają miejscowym warunkom, stanowiąc z drugiej strony kompromis realizacyjny. Nie wszystkie bowiem inicjatywy mogą być przyjęte, choćby pochodziły od powszechnie uznanych autorytetów.

III. NIEKTÓRE OBCE (ROZWIĄZANIA PRAWNE

A. ŚRODKI TRADYCYJNE

Do tradycyjnych środków orzekanych w postępowaniu karnym, postulowanych jako alternatywy dla kary pozbawienia wolności należą kara grzywny i warunkowe formy skazania na pozbawienie wolności. Oba środki karne znane były już w XIX wieku.

Grzywna w zasadzie polega na określaniu przez sąd kwoty, którą skazany ma obowiązek uiścić w walucie danego kraju. Jest to forma najpowszechniejsza, występująca także w naszym kraju. Druga z form grzywny, nie określonej sztywno w odpowiedniej kwocie pieniężnej, a polegającej na ustaleniu liczby dni i kwoty dziennej, zyskuje ostatnio na aktualności w Europie, aczkolwiek znana była również w ubiegłym wieku np. w Portugalii i Brazylii. Grzywnę dzienną w okresie międzywojennym przyjęły w swoim ustawodawstwie Finlandia (1921), Peru (1924), Szwecja (1931), Kuba (1936) oraz Dania (1939). W latach siedemdziesiątych tę formę grzywny przewidziano w RFN, Austrii, na Węgrzech¹².

W projekcie zmian przepisów polskiego kodeksu karnego z 1981 r. umieszczono również wariant, który przewiduje możliwość wprowadzenia grzywny obliczonej według kwot dziennych. Sąd musiałby określić

¹¹ H. Müller-Dietz, *Alternativen*, s. 54.

¹² H. H. Jescheck, *The influence of the Union Internationale de Droit Pénal and of the Association Internationale de Droit Pénal of the International Development of Modern Criminal Policy*, XIIe — Congrès International de Droit Pénal, Hambourg 16-22 Septembre 1979, Actes du Congrès 1980, s. 47-48.

liczbę dni grzywny, jaką należy orzec za popełniony czyn, biorąc pod uwagę wszystkie okoliczności istotne dla wymiaru kary, następnie zaś określałby wysokość stawki dziennej, kierując się zarobkami, dochodami sprawcy, jego sytuacją majątkową, rodzinną i zobowiązaniami materialnymi. Liczba dni miałaby się zawierać między 5 a 150 dniami przy karze łącznej do 200 dni. Grzywna dodatkowa, obok kary pozbawienia wolności, do 360 dni. Stawka dzienna miałaby być określana od 100 do 2000 złotych¹³. Niewątpliwie łatwiejszą w stosowaniu jest grzywna uzewnętrzona w wyroku określoną kwotą. System grzywien dziennych wymaga staranniejszego przygotowania materiału stanowiącego podstawę orzeczenia, wymaga też ciągłego doskonalenia¹⁴.

Wielce rozpowszechnione są także środki karne, które wiążą się z warunkowym stosowaniem pozbawienia wolności, odraczeniem orzeczenia o karze, zawieszaniem jej wykonania, stosowaniem środków nadzoru i pomocy w pewnym okresie, poddaniem sprawcy próbie itp.

Pierwsze wzmianki o formach poddawania przestępców próbie bez pozbawiania ich wolności pochodzą ze Stanów Zjednoczonych z roku 1830. Ustawowo jednak uregulowano problem znacznie później, najpierw w ustawie stanu Massachusetts z 1878 r. Na drodze praktyki w pierwszej połowie XIX wieku warunkowe skazanie znane było także w Anglii, uregulowane po raz pierwszy w ustawie z 1879 r. Angloamerykańskie doświadczenia zaowocowały na kontynencie europejskim odpowiednimi rozwiązaniami prawnymi. Najpierw w Belgii (1888) i Francji (1891), a następnie rozprzestrzeniły się w innych krajach, np. w Portugalii (1893), w tym samym roku w Szwajcarii; w Norwegii (1894), w różnych państwach niemieckich (od 1895), we Włoszech (1904), Szwecji (1906), Hiszpanii (1907), Krocacji (1916), Austrii (1920)¹⁵.

W systemie praw angielskiego i amerykańskiego zawieszano na okres próby wydanie orzeczenia o karze po stwierdzeniu faktu popełnienia przestępstwa, z biegiem czasu ustawowo wzbogacając rozwiązania, przez ustanowienie dozoru kuratora i obowiązków wyznaczanych poddanemu próbie sprawcy. System prawa kontynentalnego, za wzorami belgijskim i francuskim, przewidywał zawieszenie wykonania kary już wymierzonej. W prawie niemieckim zawieszenie kary pozbawienia wolności sto-

¹³ Por. *Projekt zmian przepisów kodeksu karnego*, Warszawa 1981, s. 5-6; A. Gubiński, *Główne ogniwa reformy prawa karnego: ograniczenie punitwności i zadośćuczynienie pokrzywdzonemu*, Państwo i Prawo 1981, nr 7, s. 66 - 67.

¹⁴ Por. materiał prawnoporównawczy w pracy (zbiorowej pod red. H. H. i Jeschecka i G. Grebinga, *Die Geldstrafe im deutschen und ausländischen Recht*, Baden-Baden 1978.

¹⁵ F. Dünkel, G. Spiess, *Alternativen zur Freiheitsstrafen. Strafaussetzung zur Bewährung und Bewährungshilfe in internationalen Vergleich*, Freiburg 1983. s. 399; H. H. Jescheck, *The Influence*, s. 46 - 47; M. Leonieni, *Warunkowe zawieszenie wykonania kary w polskim prawie karnym*, Warszawa 1974, s. 14 - 15.

sowano za pośrednictwem instytucji ułaskawienia. Warunkiem zawieszenia wykonania kary było niepopętnienie nowego przestępstwa w okresie próby. Z biegiem czasu wykształciła się także instytucja nadzoru ze strony kuratora lub instytucji społecznej, dochodziły też obowiązki określonego postępowania bądź wykonania konkretnych poleceń sądu.

Dalsza różnica między modelem angloamerykańskim a kontynentalnym zawierała się w odmiennej reakcji na niedotrzymanie warunków próby, np. na popełnienie nowego przestępstwa. W systemie kontynentalnym sprawca musiał odbyć zawieszoną karę pozbawienia wolności i odbyć nową karę, a w systemie anglosaskim sędzia wymierzał odpowiednio surowszą karę¹⁶.

Dzisiejsze systemy stosowania środków probacyjnych, zawieszonych wykonania kary mają już w wielu krajach charakter mieszany, polegający nie tylko na zwykłym zawieszaniu kary z obowiązkiem przestrzegania ustawy, ale z rozwiniętymi formami nadzoru, opieki, pomocy skazanym i z zaangażowaniem środków państwowych i społecznych.

Przegląd prawnoporównawczy¹⁷ wskazuje, że w podstawach sądowych orzeczeń zawieszających karę przewiduje się głównie pomyślną prognozę kryminologiczną. Jedynie w Holandii i Francji przepisy dają w tym względzie sądowni dość dużo swobody.

W Austrii zawiesić warunkowo można kary do roku pozbawienia wolności, a przy szczególnie pomyślnej prognozie dotyczącej sprawcy, kary do 2 lat. W Szwajcarii — kary do 18 miesięcy, z wyłączeniem osób, które w ostatnich 5 latach odbyły co najmniej 3 miesiące kary pozbawienia wolności. Prawo karne RFN dopuszcza możliwość zawieszenia wykonania kary pozbawienia wolności do roku, a przy istnieniu szczególnych okoliczności popełnienia czynu i ze względu na osobowość sprawcy — do 2 lat. Okres próby może trwać od 2 do 5 lat, w trakcie którego możliwe jest stosowanie środków probacyjnych. W Danii nie przewiduje się żadnej górnej granicy kary. Zawiesić można tam karę określonej w wyroku wielkości, po drugie bez określania wysokości kary pozbawienia wolności warunkowo skazać z zastosowaniem środków probacyjnych albo — po trzecie — skazać bezwarunkowo na karę do 3 miesięcy, z kombinacją zawieszenia typu pierwszego lub drugiego. W Norwegii nie przewiduje się żadnych ograniczających warunków dotyczących wysokości orzeczonej kary. Jednak okolicznością utrudniającą zawieszenie jest skazanie na karę ponad rok lub odbywanie kary pozbawienia wolności w ostatnich 5 latach.

Szwedzki system prawa, podobnie do angielskiego, przewiduje orzeczenie o winie z zawieszeniem dalszego postępowania na 2 lata i ustanowienie nadzoru w tym okresie. Druga możliwość to orzeczenie trwa-

¹⁶ Por. F. Dünkel, G. Spiess, *Alternativen*, s. 399 - 400.

¹⁷ Ibidem, s. 409 i n.

jącego do 3 lat dozoru ochronnego, w wypadku czynów zagrożonych karą co najmniej roku pozbawienia wolności.

Holenderskie prawo karne przewiduje możliwość zawieszenia wykonania kar do roku pozbawienia wolności. Prawo francuskie podnosi tę granicę do lat 5, wymagając przy tym jednak pozytywnej prognozy kryminologicznej. Ograniczenia dotyczą niektórych przestępstw popełnionych przy użyciu przemocy, np. zabójstwa, uszkodzenia ciała, a także nielegalnego posiadania broni, jeśli sprawcy tych przestępstw byli poprzednio karani pozbawieniem wolności ponad 1 miesiąc.

W Grecji warunkowo zawieszenie wprowadzone zostało dopiero w roku 1952. Warunkiem jego zastosowania jest niekaralność sprawcy, wynagrodzenie szkód wyrządzonych przestępstwem i zapłacenie kosztów sądowych. Zawieszane mogą być tylko kary do 1 roku. Nadzór stosuje się wobec młodocianych.

We Włoszech, przy pomyślnej prognozie, wolno stosować zawieszenie kar do 2 lat. Nie jest jednak przewidziany nadzór w okresie próby.

W Portugalii ustawą z 1983 r. wprowadzono możliwość zawieszania kar do 3 lat bez żadnych ograniczeń. Poprzednio mogły to być kary do 2 lat. W Hiszpanii możliwości zawieszenia podlegają kary do roku, a przy szczególnie łagodzących okolicznościach do 2 lat.

Według rozwiązań przyjętych w Anglii i Walii występuje tam — jako środek samodzielny — klasyczna probacja, z obowiązkowym dozorem w okresie próby. Na stosowanie tego środka wymagana jest zgoda sprawcy poddanego próbie. Drugą z form jest możliwość zawieszenia orzeczonej kary, w wysokości od 6 miesięcy do 2 lat pozbawienia wolności (suspended sentence). Nie jest tu wymagana zgoda na związany z tym nadzór probacyjny. Okres próby trwa do 2 lat. Jako dalsze formy zawieszeń kary wchodzi w grę wydanie orzeczenia o winie bez wymierzenia kary, z zastosowaniem tzw. absolute albo conditional discharge. W pierwszym przypadku nie ma dalszej odpowiedzialności karnej za popełniony czyn, w drugim ta odpowiedzialność pozostaje do upływu okresu próby. W tym okresie, który trwa od 6 miesięcy do 3 lat, nie stosuje się nadzoru nad osobą poddaną próbie. W rok po zakończeniu okresu próby następuje formalna rehabilitacja sprawcy przez usunięcie wpisu o ukaraniu z rejestru skazanych.

Stosunkowo nieprzejrzysta okazuje się sytuacja w USA. W około połowie stanów, oprócz stosowania probacji, wprowadzono zawieszenie wykonania kar pozbawienia wolności bez oznaczania jej górnej granicy. Nie ma tam również żadnych określonych norm trwania zawieszenia. W niektórych stanach są wyłączone od zawieszenia kary osoby poprzednio karane i sprawcy poważniejszych przestępstw przy użyciu przemocy.

Podobieństwo do zachodnioeuropejskich wykazują rozwiązania przyjęte w Japonii, a także po części w Chinach. W obu tych krajach za-

wieszaniu mogą podlegać kary do 3 lat pozbawienia wolności, przy czym w Japonii przeszkodę stanowi poprzednie skazanie na karę pozbawienia wolności w ciągu ostatnich 5 lat. Chiński kodeks karny z 1979 r. jako przesłanki materialne warunkowego zawieszenia wykonania kary przewiduje okazaną skruchę, okoliczności czynu oraz właściwości osobiste sprawcy. Wyłączono z zawieszenia przestępstwa kontrrewolucyjne i popełnione w recydywie. Okres próby może trwać w Japonii od roku do 5 lat, w Chinach do 8 lat. W Chinach przewidziano także warunkowe zawieszenie kary śmierci. Po dwuletnim okresie próby kara ta może zostać zamieniona na więzienie dożywotnie.

Instytucja warunkowego zawieszenia wykonania kary jest powszechnie stosowana w państwach socjalistycznych¹⁸.

W ZSRR, według art. 38 Podstaw ustawodawstwa karnego z 1958 r., istnieje możliwość stosowania warunkowego zawieszenia wykonania kary pozbawienia wolności. Granice tej kary nie są określone. Okres próby trwa od roku do 5 lat, w którym nadzór nad skazanym sprawuje organ spraw wewnętrznych. Roli wychowawczej — wobec skazanego — podejmuje się też poręczająca za niego organizacja społeczna lub kolektyw pracowniczy. W praktyce nie są zawieszane kary powyżej 5 lat pozbawienia wolności. Odsunięci od tej instytucji są sprawcy przestępstw poważniejszych i recydywiści. Zmiana treści art. 38 Podstaw dokonana w roku 1982 zaostrzyła wymagania okresu próby. Odwołanie zawieszenia może nastąpić nie tylko w razie popełnienia nowego przestępstwa, ale i z powodu braku właściwej postawy i uczciwej pracy skazanego.

Bułgaria przewiduje zawieszenie kar nie przekraczających 3 lat pozbawienia wolności. Okres próby trwa od 3 do 5 lat. Dozór i praca kolektywów pracowniczych i organizacji społecznych ze skazanymi uregulowana jest podobnie jak w ZSRR. Prawo rumuńskie zezwala na warunkowe zawieszanie kar nie wyższych niż 2 lata, a przy przestępstwach przeciwko mieniu społecznemu — nie wyższych niż rok. Okres próby równy jest okresowi trwania wymierzonej kary plus dwa lata. Wyłączeni są sprawcy poprzednio karani.

Na Węgrzech — od 1979 r. — zawiesić można karę do roku pozbawienia wolności, a w szczególnie łagodzących okolicznościach — karę do 2 lat. Wprowadzono ponadto, dla czynów zagrożonych karą do 2 lat po-

¹⁸ Por. M. Leonieni, *Warunkowe zawieszenie*, s. 30 ;i n.; E. Zielińska, *Kary nie związane z pozbawieniem wolności w ustawodawstwie i praktyce sądowej państw socjalistycznych*, Warszawa 1976, s. 41 i n.; F. Dünkel, G. Spiess, *Alternativen*; Dekret Prezydium Rady Najwyższej ZSRR z 26 VII 1982 r. (Wiadomości Wierchownogo Sowietu SSSR 1982, nr 30, poz. 572); *Nawoje w ugołownom i ispravritielno-trudowom zakonodatelstwie*, Socjalisticeskaja Zakonnost 1982, nr 10, s. 17 i n.; B. Kunicka-Mdchalska, *Zmiany w bułgarskim kodeksie karnym*, Państwo i Prawo 1983, nr 5, s. 62 i n.; J. R. Kubiak, *Zmiany w węgierskim kodeksie karnym*, Nowe Prawo 1985, nr 7 - 8, s. 107 i n.

zbawienia wolności, podobne do angielskiego rozwiązanie, polegające na odroczeniu wymierzenia kary na okres od roku do 3 lat, z zastosowaniem środków probacyjnych w tym czasie. Według noweli z r. 1984 odroczenia nie stosuje się wobec recydywistów wielokrotnych.

Przepisy prawa polskiego nie są tu wyjątkiem, przewidują możliwość zawieszania kar do lat 2, a gdy przestępstwo jest nieumyślne — do lat 3. Okres próby ustanowiony został w granicach lat 2 do 5. Wyłączeni są recydywiści z art. 60 § 1 i 2 k.k.

Z reguły podstawą orzeczenia o zawieszeniu kary w krajach socjalistycznych jest pomyślna prognoza, co do przestrzegania przez sprawcę norm prawa i zasad współżycia społecznego.

Jak więc z tego prawno-porównawczego przeglądu wynika, sporo jest rozwiązań o różnych specyficznych odcieniach. Nie jest to przy tym obraz ustabilizowany, dany raz na zawsze, lecz ciągle zmieniający się, dynamiczny, tworzący nowy kształt prawny. Instytucja warunkowych skazań czy zawieszek kary jest więc, jak i kara grzywny trwałym, ale ciągle żywym i rozwijającym się instrumentem prawa karnego na świecie.

B. NOWE ROZWIĄZANIA INSTYTUCJONALNE

W poszukiwaniu alternatyw dla kary pozbawienia wolności, poza transformacją środków tradycyjnych, sięga się także do rozwiązań nowych, mało jeszcze znanych, mało rozpowszechnionych. Odnotowujemy w tym względzie liczne próby w różnych krajach. Nie zawsze zresztą są to środki oryginalne. Niektóre łączą się ze sprawą pracy człowieka, wciąganiem jej w sferę oddziaływań z jednej strony karzących, z drugiej wychowujących, niektóre sięgają do pozbawienia, tytułem kary, pewnych praw do swobodnego dysponowania swoim miejscem pobytu czy rozporządzania wolnym czasem, inne usiłują sprawić dolegliwości moralne sprawcom czynów zabronionych. Spróbujemy dokonać przeglądu tych poczynań, odzwierciedlonych w konkretnych rozwiązaniach prawnych lub pozostających nadal w kategoriach niespełnionych postulatów.

W ustawodawstwie ZSRR, w dekrete z 20 VII 1918 r. o sędzię pojawiła się norma, by pozbawienie wolności do 3 miesięcy zastępować przymusową pracą na cele społeczne. W rok później tzw. Przewodnie zasady wymieniają już — wśród innych kar — karę pracy poprawczej bez pozbawienia wolności¹⁹. Z biegiem czasu, po licznych zmianach, doszło do wykształcenia dwóch form tej kary, ujętych w art. 25 Podstaw ustawodawstwa karnego z 1958 r. i w kodeksach republik związkowych: jako pracy poprawczej, wykonywanej w dotychczasowym miej-

¹⁹ I. Andrejew, *Zarys prawa karnego państw socjalistycznych*, Warszawa 1975., s. 159 i n.

scu pracy z potrąceniem pewnego odsetka wynagrodzenia oraz jako pracy poprawczej, wykonywanej w innym miejscu pracy w obrębie zamieszkania, również z potrąceniem odpowiedniego odsetka wynagrodzenia²⁰. W tym drugim wypadku miejsce pracy (zakład pracy) wskazuje organ wykonawczy. Kara trwać może od 2 miesięcy do 2 lat, a wysokość potrąceń na rzecz Skarbu Państwa może się kształtować w orzeczeniu sądowym w granicach od 5 do 20%. Według art. 25 Podstaw ustawodawstwa karnego i przepisów Podstaw ustawodawstwa pracy poprawczej z 1969 r., które uregulowały kompleksowo realizacyjne problemy tej kary, uchylanie się od jej wykonania prowadzi do udzielenia skazanemu upomnienia, skierowania do odbywania kary w innym miejscu, a jeżeli uchylanie się jest złośliwe — do wymierzenia kary zastępczej pozbawienia wolności, w przeliczeniu 1 dzień pracy poprawczej równa się 1 dniowi pozbawienia wolności. Podobne, aczkolwiek różniące się w szczegółach rozwiązania dotyczące kary pracy poprawczej przewidują inne kraje socjalistyczne, np. Węgry, Czechosłowacja, Bułgaria, Albania, Mongolia²¹.

Pewną konstrukcyjną odmienność traktowania pracy skazanych, jako środka penalnego, spotykamy w Rumunii. W dniu 12 VII 1977 r. ukazał się dekret nr 218 Rady Państwa, według którego jej orzeczenie dla kary pozbawienia wolności nie przekraczającej 3 lat może być zastąpione, z uwzględnieniem wagi czynu okoliczności jego popełnienia oraz ogólnego zachowania się sprawcy, postacią wykonania tej kary w drodze pracy bez pozbawienia wolności w zakładzie, gdzie skazany pracuje lub w innej jednostce. Wyłączeniem od tego sposobu wykonania kary objęci są sprawcy poważniejszych przestępstw, jak np. zdrady kraju, zabójstwa, szpiegostwa, uszkodzenia ciała ze skutkiem śmiertelnym lub spowodowanie kalectwa²².

Mamy również przykłady wykorzystywania pracy dla celów egzekwowania odpowiedzialności karnej w krajach kapitalistycznych. Są to jednak rozwiązania odmienne od form kary pracy poprawczej występujących w państwach socjalistycznych. Sprowadzają się one z reguły do wykonywania przez skazanych pracy społecznie użytecznej, pracy na cele publiczne. Ten rodzaj kary przewiduje się np. w Brazylii²³ i Francji, gdzie została ona wprowadzona ustawą z dnia 10 VI 1983 r.²⁴

²⁰ E. Zielińska, *Kary*, s. 64 i n.; Dekret Prezydium Rady Najwyższej ZSRR; *Nowoje w ugołownom*; E. Bieńkowska, *Nowelizacja z 1982 r. kodeksu karnego RFSRR*, Państwo i Prawo 1984, nr 11, s. 77 i n.

²¹ For. I. Andrejew, *Zarys*, s. 161 d n.; E. Zielińska, *Kary*, s. 84 i n.; Dekret Prezydium Rady Najwyższej ZSRR; *Nowoje w ugołownom*.

²² J. Śliwowski, *Kara pozbawienia wolności we współczesnym świecie. Rozważania penitencjarne i penologiczne*, Warszawa 1981, s. 153-154.

²³ J. Śliwowski, *Zagadnienie postępowania ze skazanymi*, w: *Problematyka przestępczości na V Kongresie NZ*, Warszawa 1976, s. 107.

²⁴ F. Dünkel, G. Spiess, *Alternativen*, s. 410, 460.

W Wielkiej Brytanii, w roku 1972, wprowadzona została kara community service, służby społecznej. Prace społeczne w ramach tej kary polegają na wykonywaniu bezpośrednich świadczeń i usług o charakterze charytatywnym na rzecz osób wymagających szczególnej opieki i troski. Środek ten jest przydatny w resocjalizacji szczególnie tych skazanych, którzy czują się wyalienowani ze społeczeństwa, brak im poczucia własnej wartości lub czują się pokrzywdzeni przez los. Wykonywanie prac na rzecz osób znajdujących się w tragicznej sytuacji życiowej wyzwala aktywność społeczną i pozwala znaleźć własne miejsce w społeczeństwie, przyczynia się do poprawy moralnej²⁵. Prace wykonywane w ramach tej kary mogą mieć też inny, ogólnospołeczny charakter, zawierać się powinny w granicach od 40 do 240 godzin i nadzorowane winny być przez kuratora²⁶.

Łączenie obowiązku pracy z instytucją warunkowego zawieszenia wykonania kary pojawiło się w roku 1970 w prawie karnym ZSRR. Zawieszając karę od roku do 3 lat pozbawienia wolności sąd mógł zobowiązać skazanego do wykonania w okresie próby pracy w miejscu wskazanym przez organ wykonawczy.

W roku 1977, dekretem Prezydium Rady Najwyższej ZSRR, rozwiązanie to zmodyfikowano, wprowadzając art. 23² do podstaw ustawodawstwa karnego, w myśl którego istnieje możliwość zastosowania warunkowego skazania z obowiązkiem pracy w razie orzeczenia za przestępstwo umyślne kary pozbawienia wolności do lat 3, a za przestępstwo nieumyślne do lat 5. Wyłączeni są recydywiści i sprawcy cięższych przestępstw. Praca w okresie zawieszenia kary wykonywana jest zwykle na budowach lub w przedsiębiorstwach gospodarki narodowej, odległych od miejsca zamieszkania sprawcy²⁷.

W innym kierunku poszły poszukiwania ustawodawstwa karnego we Francji. Szczególnie po roku 1945 rozwinęła się tam dyskusja nad znalezieniem alternatyw dla kary pozbawienia wolności. Zwracano uwagę na możliwość stosowania dotychczasowych kar dodatkowych lub środków zabezpieczających, jako kar zasadniczych. Oczywiście bez odwołania od form klasycznych takich, jak warunkowe zawieszenie kary pozbawienia wolności czy grzywna. Ostatecznie ustawą z 11 VII 1975 r. sąd został upoważniony do orzekania za popełnione występki zagrożone karą pozbawienia wolności lub grzywny, innej kary przewidzianej ko-

²⁵ Por. E. Zielińska, *Kara pozbawienia wolności i środki alternatywne*, *Studia Iuridica* 1979, nr VIII, s. 125, 126.

²⁶ H. Müller-Dieitz, *Alternativen*, is, 58.

²⁷ M. Leonieni, *Warunkowe zawieszenie*, s. 33; E. Zielińska, *Humanistyczne tendencje w zmianach ustawodawstwa karnego ZSRR*, *Państwo i Prawo* 1977, nr 7-8, s. 87-88; Dekret Prezydium Rady Najwyższej ZSRR z 8.2.1977 r. *Wiedomosti Wierchownogo Sowjeta SSSR* 1977 nr 7, poz. 116).

deksem karnym, niezależnie do tego, czy są to kary dodatkowe, czy środki zabezpieczające. Jednym warunkiem jest, by były one w konkretnym wypadku zastosowalne²⁸. Niektóre kary dodatkowe, jako surogaty kary pozbawienia, wolności, mają raczej niewielkie znaczenie, jak np. pozbawienie prawa wyborczego czy prawa sprawowania opieki. Praktyczne znaczenie mają skuteczniejsze środki, takie jak pozbawienie prawa prowadzenia pojazdów, konfiskata mienia, zakaz zatrudnienia, zamknięcie zakładu, zakaz posiadania broni, pozbawienie prawa polowania. Wymienione zakazy mogą być orzekane na czas do 5 lat. Choć ustawa wyraźnie nie wymienia granicy zagrożenia występów, za które mogą być wymierzone sankcje uznane za zasadnicze i samoistne, to jednak według materiałów przygotowujących ustawę z 11 VII 1975 r. chodzi tu w istocie o występkę zagrożoną karą od 2 tygodni do 6 miesięcy pozbawienia wolności, a więc o kary krótkoterminowe²⁹.

Pośród wymienionych kar zwraca uwagę możliwość zastosowania zakazu zatrudnienia. Karę tę należy rozumieć, zgodnie ze znowelizowanym w 1975 r. art. 43-2 k.k., nie jako ogólny zakaz zatrudnienia, ale jako zakaz odnoszący się do wykonywania określonego zawodu lub prowadzenia działalności społecznej, jeśli zostały one świadomie wykorzystane przez sprawcę w przygotowaniu lub popełnieniu przestępstwa. Unormowanie to przypomina rozwiązanie polskie.

Jeśli chodzi o konfiskatę mienia sprawcy, to wchodzi tu w grę tzw. konfiskata specjalna, w odróżnieniu od ogólnej, tzn. dotyczącej całego mienia sprawcy, orzekanej jedynie w przypadku popełnienia przestępstw zagrażających obronności państwa. Tytułem kary zasadniczej, samoistnej, w alternatywie do kary pozbawienia wolności orzekana może być konfiskata części majątku lub poszczególnych przedmiotów, które np. łączył związek rzeczowy z przestępstwem.

W szwedzkim systemie prawa karnego, poza środkami tradycyjnymi, o których była mowa, zwracają uwagę dwa środki w roli alternatyw. Są to nadzór ochronny i przekazanie pod opiekę szczególną³⁰. W pierwszym przypadku skazany pozostaje pod stałym nadzorem centralnej administracji wykonawczej, sprawowanym z reguły przez sędziów, a w odniesieniu do młodocianych — przez urzędników służby socjalnej. Nadzór połączony może być z zapłatą grzywny, z wykonywaniem nakazanych poleceń, np. przeprowadzenia się do wskazanej miejscowości, zakaz używania alkoholu, ukończenie określonej szkoły, odkładanie części zarobków na cele oszczędnościowe itd. Nadzór może trwać do 3 lat, a w przypadkach niepowodzenia — do 5 lat. W roku 1980 wprowadzono

²⁸ G. Teufel, *Reformen*, s. 150 i n.

²⁹ Ibidem, s. 160.

³⁰ Por. K. Comils, *Die Freiheitsstrafe*, s. 314 i n.

tu, jako wariant sankcji, możliwość zastosowania pozbawienia wolności od 1 do 3 miesięcy.

Przekazanie pod opiekę specjalną polega na sądowym poleceniu odpowiednim instytucjom i służbom opieki społecznej wzięcia skazanego w zakres swojego oddziaływania. Dotyczy to trojakiemu rodzaju osób: młodocianych między 15 a 21 rokiem życia (zajmuje się nimi specjalny urząd do spraw młodzieży), alkoholików oraz chorych odbiegających od normy psychicznej sprawców (zajmują się nimi wyspecjalizowane służby medyczne i opiekuńcze).

W Szwecji dyskutowane są również nowe warianty środków karnych, jako alternatyw dla kary pozbawienia wolności, a mianowicie uwięzienie w końcu tygodnia (weekend), uwięzienie w nocy, skazanie na tzw. służbę społeczną według wzoru angielskiego oraz określone zatrudnienie w czasie wolnym od pracy.

Ustawą z dnia 24 XI 1981 r., nr 689 wprowadzone zostały zmiany do włoskiego systemu prawa karnego, które m. in. dotyczą także kar zastępujących (krótkoterminowe pozbawienie wolności). Według art. 53 k.k. sąd może (jeśli kara pozbawienia wolności nie przekraczałyby 6 miesięcy) orzec w to miejsce karę półwolności, jeśli nie przekraczałyby 3 miesięcy — karę kontrolowanej wolności, a karę do 1 miesiąca zastąpić karą grzywny.

Kara półwolności polega na tym, że sprawca co najmniej przez 10 godzin dziennie ma obowiązek przebywać w najbliższym jego miejsca zamieszkania zakładzie karnym. Z karą tą wiąże się ponadto zakaz posiadania broni, amunicji i środków wybuchowych, zawieszenie prawa prowadzenia pojazdów, pozbawienie paszportu i innych dokumentów uprawniających do przekroczenia granicy, wykonywanie poleceń i obowiązków ustalonych przez właściwego sędziego wykonawczego.

Kara kontrolowanej wolności obejmuje: zakaz oddalania się bez pozwolenia z miejsca pobytu, obowiązek zgłaszania się raz dziennie na policji oraz inne zakazy i obowiązki jak w wypadku kary półwolności, oprócz elementu przebywania w zakładzie karnym.

Czas trwania obu kar alternatywnych określa się stosunkiem 1 dzień pozbawienia wolności równa się 1 dzień kary półwolności oraz 1 dzień pozbawienia wolności równy 2 dniom wolności kontrolowanej. Wyłączeniami są objęci niektórzy recydywiści i sprawcy poważniejszych przestępstw.

Warto wspomnieć także o pewnych próbach unikania stosowania kary pozbawienia wolności w USA. Odnosi się to do wprowadzonej tam w roku 1968 i znowelizowanej w roku 1976 ustawy Juvenile Delinquency Prevention and Control Act. Na jej podstawie w stosunku do nieletnich działają odpowiednie służby i biura, których zadaniem jest stosowanie metod psychologicznych i pedagogicznych. Sprawca nie zostaje

poddany procedurze karnej, lecz najpierw kierowany jest pod opiekę wyspecjalizowanej instytucji pedagogicznej³¹.

Długoletnią tradycję ma w USA instytucja Halfway house³². Wyrosła na gruncie idei pomocy więźniom, ułatwienia im powrotu do normalnego życia, jest dziś także wykorzystywana dla celów unikania bezwarunkowego osadzania skazanych w zakładach karnych, szczególnie w przypadkach trudności stosowania środków probacyjnych względem nich.

Do mniej podatnych na nowinki w zakresie zmian systemu środków karnych zaliczyć należy dwa kraje, a mianowicie Austrię i RFN. Austriackie prawo karne, w § 42 kodeksu karnego, przewiduje jedynie, w odniesieniu do występków zagrożonych karą do roku pozbawienia wolności, możliwość wstrzymania przez sędziego dalszego postępowania karnego bądź, gdy sprawa jest już objęta postępowaniem głównym — orzeczenie uwolnienia od kary³³. Postulaty zmian nie dotyczą nowych środków polityki karnej, lecz wiążą się z już istniejącymi. Zgłasza się propozycje zmiany treści § 42 k.k. — w kierunku rozszerzenia zakresu jego stosowania — do występków zagrożonych karą do 3 lat, a wyjątkowo do 5 lat, wyposażenia prokuratora w prawo wstrzymywania postępowania karnego i wiązania tej funkcji z tzw. czynnym żalem, co oznaczać miałyby m. in. obowiązek wynagrodzenia przez sprawcę szkód wyrządzonych przestępstwem.

Także w RFN dominują w roli alternatyw dla kary pozbawienia wolności grzywna i warunkowe zawieszenie wykonania kary. Za pewnego rodzaju nowość uznać można regulację podobną do austriackiej, ujętej jednak w kodeksie postępowania karnego (§ 153a), według której możliwe jest warunkowe wstrzymanie postępowania karnego w stosunku do sprawców czynów zagrożonych karą do roku pozbawienia wolności. Dokłada się natomiast starań do polepszenia funkcjonowania instytucji już istniejących, a więc przede wszystkim środków probacyjnych w ramach warunkowego skazania³⁴.

Z innych, nowszych prób rozwiązań prawnych dotyczących reakcji karnych, przyjmujących na siebie rolę alternatyw dla kary pozbawie-

³¹ H. J. Schneider, *Sehandlung*, s. 45.

³² Por. D. Gajdus, B. Gronowska, *Instytucja Halfway house w systemie wymiaru sprawiedliwości karnej Stanów Zjednoczonych*, Acta Universit. Nicolai Copernici 1983, nr 141, s. 133 i n.

³³ F. Pallin, *Generalprevention und Alternativen zur Freiheitsstrafe*, österreichische Richterzeitung 1980, nr 6, s. 123 i n. oraz tenże: *Alternativen zur Freiheitsstrafe*, w: *Strafverfahrensreform, Referate u. Uiskussionsbeiträge im Rahmen der Tagung der österr. Juristenkommission in Weissenach am Attersee*, Wien 1980, s. 55 i n.

³⁴ Por. I. Donnep, *Resozjalisierung innerhalb und ausserhalb des Strafvollzuges*, Düsseldorf 1982, s. 2 i n.

nia wolności, wymienić należałoby doświadczenia radzieckie, bułgarskie i węgierskie.

W prawie radzieckim, w roku 1977 pojawiła się instytucja odroczenia wyroku skazującego na karę pozbawienia wolności³⁵. Dotyczyła ona wyłącznie przestępców nieletnich. Reforma prawa karnego z roku 1982 rozciągnęła zakres zastosowania tej instytucji także na przestępców dorosłych. Główne jej elementy zawierają się w prawie sądu do odroczenia wykonania wyroku skazanemu po raz pierwszy na pozbawienie wolności do lat 3, przy uwzględnieniu okoliczności natury podmiotowej, a także przedmiotowych, na okres od roku do dwóch lat. W okresie odroczenia można stosować wiele elementów typowych dla okresu próby w dotychczas znanych systemach warunkowego skazania lub zawieszenia wykonania kary, związanych z poleceniami, zakazami, kontrolą, pomocą, pracą wychowawczą itd. Wyłączeniami są objęci skazani za przestępstwa szczególnie niebezpieczne i zobowiązani do leczenia się z alkoholizmu, narkomanii i chorób wenerycznych. Po upływie okresu odroczenia, w zależności od zachowania się skazanego, sąd wydaje orzeczenie o uwolnieniu go od kary bądź o skierowaniu do odbycia kary pozbawienia wolności³⁶.

Z początkiem roku 1983 wszedł w życie nowy artykuł (34¹) kodeksu karnego RFSRR oraz poprawka do art. 21 tego kodeksu, według których przewidziano nowy środek: umieszczenie w profilaktorium wychowawczo-pracowniczym, dla osób skazanych za włóczęgostwo, żebractwo lub wiodących w inny sposób pasożytniczy tryb życia. Ten rodzaj zachowania ujęty jest w art. 209 k.k. RFSRR, jako odrębny typ przestępstwa, za które grozi m. in. kara od roku do 2 lat pozbawienia wolności bądź do trzech lat przy recydywie tego zachowania³⁷. Sąd zamiast kary pozbawienia wolności od roku do lat 2, biorąc pod uwagę okoliczności sprawy i osobowość sprawcy, może orzec umieszczenie w profilaktorium na okres od roku do 2 lat. Wyłączeni są szczególnie niebezpieczni recydywiści, niektórzy inni recydywiści i cudzoziemcy. Orzeczeniem sądu umieszczenie w profilaktorium może zostać zmienio-

³⁵ Por. Dekret Prezydium Rady Najwyższej ZSRR z 15 II 1977 wprowadzający do Podstaw ustawodawstwa karnego nowy artykuł 39¹ w: *Wiedomosti Wierchownogo Sowietu SSSR* 1977, nr 8, poz. 137 oraz art. 46¹ kodeksu karnego RFSRR w ujęciu dekretu Prezydium Rady Najwyższej RSFSR, *Wiedomosti Wierchownogo Sowietu RSES* 1977, nr 12, poz. 255.

³⁶ Por. Dekret Prezydium Rady Najwyższej ZSRR z 26 VII 1982 r. — *Wiedomosti* 1982, nr 30, poz. 572; *Nowoje w ugołownom*; Dekret Prezydium Rady Najwyższej RPSRR z 3 XII 1982 r. (*Wiedomosti* 1982, nr 49, poz. 1821); E. Bieńkowska, *Nowelizacja*, s. 81 - 82.

³⁷ Por. Dekret Prezydium Rady Najwyższej RFSRR z 11 X 1982 r. (*Wiedomosti Wierchownogo Sowietu RSFSR* 1982, nr 41, poz. 1513); *Ugołownyj kodeks RSFSR*, Moskwa 1983.

ne na pozbawienie wolności w nieodbytej części kary wtedy, gdy skazany uchyla się od pracy, złośliwie lub systematycznie narusza dyscyplinę lub zasady zachowania ustalone przez administrację profilaktorium.

W związku ze zwalczaniem zjawiska pasożytnictwa społecznego pojawił się, w roku 1984, także na Węgrzech nowy środek karny, a właściwie odmiana już istniejącego (pracy poprawczo-wychowawczej), tzw. obostrzona praca poprawczo-wychowawcza³⁸. Sprawcy naruszenia przepisu o złośliwym uchylaniu się od pracy (§ 266 węgierskiego k.k.), m. in. w alternatywie z karą pozbawienia wolności do lat 2, mogą być skazani na karę obostrzonej pracy poprawczo-wychowawczej na okres od roku do 2 lat. Polega ona na zobowiązaniu skazanego do wykonywania pracy w wyznaczonym miejscu pracy, przebywania w wyznaczonej miejscowości, zamieszkania w wyznaczonym miejscu zakwaterowania i przestrzegania jego regulaminu. W razie uchylania się od wykonania tej kary grozi zamiana na pozbawienie wolności.

Wspomnieć wreszcie należy o zmianach, z roku 1982, w bułgarskim prawie karnym, które przyniosły m. in. nową instytucję zwaną uwolnieniem od odpowiedzialności karnej z wymierzaniem kary administracyjnej³⁹. Warto zaznaczyć, że jest to instytucja znana od 1977 r. także prawu radzieckiemu (art. 50¹ k.k. RFSRR). Wobec sprawców przestępstw umyślnych, zagrożonych karą pozbawienia wolności do roku i przestępstw nieumyślnych o zagrożeniu do 2 lat pozbawienia wolności, prokurator lub sąd mogą umorzyć, postępowanie karne. Karę administracyjną wymierza sąd po uprawomocnieniu się umorzenia prokuratorskiego. Jeśli sprawę umarza sąd, to w jednym postępowaniu wymierzana jest kara administracyjna. Jest to grzywna do 100 lewa. Wyłączeniami są objęci sprawcy poprzednio karani za przestępstwo, osoby zwolnione wcześniej od odpowiedzialności karnej i niepełnoletni. Od strony merytorycznej wymagane jest przyjęcie, że zastosowanie tej instytucji wystarczy do osiągnięcia celów kary.

Prawa radzieckie i bułgarskie znają jeszcze w drobnych sprawach karnych inne formy uwolnienia od odpowiedzialności karnej. Są to: skierowanie sprawy do rozpatrzenia przez sąd koleżeński, przekazanie osoby sprawcy na poręczenie i pod opieką wychowawczą organizacji społecznej lub kolektywowi pracownicemu oraz jeśli sprawa dotyczy nieletniego, do zastosowania wobec niego odpowiednich środków wychowawczych.

Nie koniec na tym poszukiwań. W kołach naukowych toczą się dyskusje nad selekcją dalszych środków i możliwością unikania kary pozbawienia wolności w praktyce wymiaru sprawiedliwości. Podnosi się

³⁸ Por. J. R. Kubiak, *Zmiany w węgierskim kodeksie*, s. 107 i n.

³⁹ Por. B. Kunicka-Michalskã, *Zmiany w bułgarskim kodeksie*, s. 65 i n.

potrzebę lepszego wykorzystania do tego celu stosunku między sprawcą a pokrzywdzonym, stosowania w szerszym zakresie terapii w stosunku do narkomanów i alkoholików, wykorzystania pracy społecznie użytecznej, ośrodków, domów pomocy i poradnictwa, publicznej nagany, obowiązku lub zakazu pracy, pozbawienia praw, określania miejsca pobytu i innych⁴⁰.

IV. PRÓBA PODSUMOWANIA Z UWZGLĘDNIENIEM ROZWIĄZAŃ POLSKICH

Z dokonanego przeglądu rozwiązań prawnych i ich nowych propozycji w innych krajach, wynika niewątpliwie jeden ogólny wniosek, o różnorodności sposobów formowania alternatyw dla kary pozbawienia wolności. W związku z tym trudno byłoby dokonywać próby konstrukcji modelu karnych środków alternatywnych z uwzględnieniem wszystkich czy większości omówionych systemów prawa. Dominują środki tradycyjne, grzywna i formy warunkowego skazania, ulepszone w postaci tzw. grzywien dziennych i intensyfikacji programów probacji. W krajach socjalistycznych dla celów penalno-wychowawczych wykorzystuje się element obowiązku pracy, choć nie obcy on jest i krajom kapitalistycznym. Te trzy elementy są właściwie najtrwalsze w grupie badanych środków, inne wykazują mniejszą regularność występowania.

Jak na powyższym prawno-porównawczym tle sytuuje się rozwiązanie polskie? Polski system prawa karnego, przypomnieć należy, dysponuje następującymi środkami alternatywnymi w stosunku do kary pozbawienia wolności: warunkowe umorzenie postępowania karnego (art. 27 - 29 k.k.), kara grzywny (art. 36 - 37 k.k.), warunkowe zawieszenie wykonania kary (art. 73 - 79 k.k.), z okresowymi ograniczeniami w stosowaniu tej instytucji, wynikającymi z ustawy z 10 V 1985 r. o szczególnej odpowiedzialności karnej (Dz. U. nr 23, poz. 101), kary dodatkowe orzekane samoistnie (art. 55 - 56 k.k.), kara ograniczenia wolności (art. 33-35 k.k.).

Oceniając polskie prawo karne, jeśli chodzi o możliwości stosowania środków alternatywnych w stosunku do kary pozbawienia wolności, dojść należy do wniosku, że mamy jedno z lepszych rozwiązań prawnych na świecie. Jest ono dość wszechstronne, elastyczne, posiada wiele form przewidzianych w innych krajach. Mamy wszak rozwinięte formy probacyjne, powszechne w światowych rozwiązaniach, przewidujemy je już w fazie postępowania przedsądowego, czym szczyli się niewiele

⁴⁰ Por. U. O. Sievering, *Alternativen zur Freiheitsstrafe*, Frankfurt a. M. 1982, s. 88 i n.

systemów krajowych. Przewidujemy samoistne orzekanie utraty prawa wykonywania zawodu, zajmowania stanowiska, prowadzenia określonej działalności, a więc środki wolno torujące sobie drogę w innych systemach prawa. Mamy wreszcie karę ograniczenia wolności, łączącą swoimi walorami zarówno wykorzystanie elementu pracy z potrąceniem pewnego odsetka zarobków, jak to przyjmuje się przede wszystkim w systemach prawnych państw socjalistycznych, jak i element pracy społecznie użytecznej, wykonywanej na cele publiczne, przyjmowanej lub postulowanej w niektórych systemach państw kapitalistycznych.

Jest jednak kwestią dalszą wykorzystanie w praktyce instrumentów prawnych, którymi dysponuje wymiar sprawiedliwości i aparat wykonawczy w danym państwie. Sprawa ta należy do odrębnego kręgu tematycznego.

THE SEARCH OF THE ALTERNATIVES TO DEPRIVATION OF LIBERTY PENALTY THE COMPARATIVE LAW APPROACH

Summary

The article is divided into four parts. The first one discusses the efforts of the Committee of Delinquency Problems, the organ of the Council of Europe, in the field of organizational and scientific actions concerning the problems of searching alternative means to deprivation of liberty punishment. Several recommendations and resolutions were passed. Also the socialist States undertook certain efforts in order to avoid application of the deprivation of liberty punishment. It was expressed at the conference of the representatives of ministries of justice, which took place in September 1981.

The second part is the analysis of reasons justifying the search for the new forms of fighting the crime. The arguments quoted most often are: economic considerations, lost trust in the effectiveness of punishment of deprivation of liberty, continuing social disintegration of the persons sentenced to a prison term, psychological, sociological, pragmatic and humanitarian considerations.

The third part is devoted to the comparative law review of the solutions alternative to deprivation of liberty punishment, i.e. the means of a traditional character: fine, conditional sentencing in variants, as well as newer solutions, like reformatory labor, other forms of labor for social goals, deprivation of a driving licence, forfeiture of property, interdiction of exercising a specified profession, protective supervision, penalty of restricted liberty, pedagogical means, and others.

The whole of discussion is concluded in the fourth part of the article with the regard paid to the Polish solutions.